

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ І ДОВІРА ЯК ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Макроекономічна стратегія розвитку держави завжди має вироблятися і впроваджуватися з врахуванням історичного, культурного і політичного контексту. Успішні моделі розвитку одних країн (США, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Естонія, Польща, Грузія) можуть бути абсолютно непридатними, а то й шкідливими, для інших. І ці відмінності мають не економічний характер, а впливають з ментальних та культурно-історичних мем, які передаються з покоління в покоління.

За роки незалежності України десятками урядів пропонувались десятки стратегій розвитку економіки, натомість за 24 роки національна економіка скоріше має ознаки хронічної (перманентної) стагнації. Порівняння показників валового внутрішнього продукту, промислового виробництва за 1990–2014 роки засвідчує спадаючий тренд і загрожує перетворити Україну на державу, що не відбулась (Failed State). Історична стратегічна «короткозорість» хліборобської нації (за поглядами Г.Сковороди), нездатність (або небажання) українців йти на компроміси та домовлятися, відсутність діалогу між владою і громадянським суспільством, призводили до появи товстих документів з гарною назвою «стратегія», які ніхто не збирався виконувати. Навіть постійне формальне згадування тих чи інших стратегічних документів слугувало скоріше політичною «ширмою», а не дороговказом для їх реалізаторів.

В чому ж криється причина неуспішності та стагнації української економіки? В основі модернізації та розвитку будь-якого держави лежать цінності та інститути, які виростають на їх основі. Однією з фундаментальних цінностей розвинутого суспільства є довіра. За визначенням Френсіса Фукуями, довіра – це очікування у членів суспільства того, що інші його члени будуть поводити себе більш-менш прогнозовано, порядно і з увагою до потреб оточуючих, у відповідності до загальних норм (цінностей, професійної етики, договірної культури тощо). Довіра – це інститут, який не виникає і не зникає раптово, він обумовлюється національними культурними особливостями та історичною пам'яттю.

Розвиток економіки не можливий без інвестування капіталу. Але сучасне багатство вимірюється не елементарною кількістю затраченої праці і грошей, а передусім факторами, пов'язаними з її якістю: людським капіталом (знаннями і освітою), організацією, рівнем технологій, раціоналізації тощо. Примноження грошового та фізичного капіталу може відбуватися лише там, де розвивається соціальний капітал. Соціальний капітал – це певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами (від родини до державних інститутів в цілому). Соціальний капітал відрізняється від решти форм людського капіталу тим, що зазвичай він створюється і передається через культурні механізми – такі як релігія, традиції, звичай. Соціальний капітал не може стати результатом дій окремої людини, він виростає із пріоритету суспільних чеснот над індивідуальними.

Соціальний капітал виникає там, де поєднується відповідальна свобода і відповідальне співробітництво. Іншими словами, виникає довіра до інститутів, до незнайомих людей тощо. В суспільстві, де є довіра, все обходиться дешевше. Якщо люди працюють в одній компанії (колективі), довіряють одне одному в силу спільності етичних норм, витрати виробництва будуть меншими. І навпаки, люди, які не довіряють одне одному, в решті зможуть співпрацювати лише в рамках системи формальних правил і регламентацій – системи, що потребує постійних інструкцій, розпоряджень, узгоджень, відстоювання в суді та забезпечення примусового виконання. Весь цей юридичний апарат, що замінює довіру, називається трансакційними витратами. Оскільки недовіра викликає появу інструментів, які коштують дорого, це означає, що суспільства, в яких довіра є головним соціальним капіталом, є заможнішими за тих, де такий капітал відсутній.

Соціальний капітал виростає з культури. Культура, в свою чергу, – це успадкований етичний навик або звичка. Оскільки культура є результатом етичного навичу, вона змінюється дуже повільно – суттєво повільніше, ніж ідеологія.

Досвід більшості країн колишнього СРСР демонструє, що комунізм сформував множинність «шкідливих» звичок для декількох поколінь – надлишкову залежність від держави (патерналізм), що призводить до виснаження підприємницької енергії, неспроможність до компромісів, невідповідність до добровільного співробітництва. Одним з найгірших проявів радянського культурного спадку став розвиток корупції і надмірної бюрократизації всіх соціально-економічних процесів.

Окрім того, в українцях закладена природна, історична персональна відповідальність і вміння самовиживати в складних умовах та, водночас, високий рівень недовіри до будь-якої влади і низька здатність до пошуку компромісів (відповідальне співробітництво).

Довіра легко руйнується і дуже повільно відновлюється. Це легко продемонструвати на прикладі банківської системи. Довіра, що підривається (довіра людей до банків, до держави, або одного інституту до іншого) порушує головні принципи функціонування фінансового ринку, оскільки вони побудовані саме на довірі.

Довіра українців до банківської системи випробовується періодичними «шоками» і девальвацією національної валюти. З моменту свого запровадження (1996 рік) українська гривня знецінилась по відношенню до долара США у понад 10 разів. Девальваційні шоки 1998 та 2008 років були спровоковані передусім зовнішніми факторами (азійською та світовою фінансовою кризою відповідно), помножені на структурні проблеми неререформованої економіки України (тотальна імпортозалежність, особливо в нафтогазовому секторі, сировинний характер експорту, енергонеєфективність тощо). Девальвація періоду Помаранчевої революції 2004 року носила

суто внутрішній характер і після відносної стабілізації політичних процесів не підірвала довіру українців до гривні і банківської системи.

Однак справжнім девальваційним шоком для українців та національної економіки стали 2014 – початок 2015 років, протягом яких гривня по відношенню до американського долара знецінилась у понад 3 рази. Звичайно, свою роль тут зіграли не тільки економічні фактори, а передусім, військова агресія Російської Федерації та вичерпання кредиту довіри у населення та бізнесу до слів і дій влади (президента, уряду, НБУ), до національної грошової одиниці та до банківської системи в цілому. За останні півтора року з банківської системи України фізичними і юридичними особами виведено понад 200 мільярдів гривень, проблемними (неплатоспроможними) визнано понад 40 установ, а більшість «доньок» європейських банківських структур вийшли з українського ринку, або виставлені на продаж. Панічні настрої українців, переведення національної валюти з банківської системи в готівковий долар стали очікуваною реакцією на постійні адміністративні заходи влади – обмеження, ліміти, заборони, блокування тощо. Все це є справжніми індикаторами довіри, а точніше тотальної недовіри, яка руйнує фінансову та економічну основу держави.

Чи можливо в українському суспільстві, де соціальний капітал є слабким і панує недовіра, змінити ситуацію, закласти нові традиції і культуру, де відповідальна свобода, співробітництво, консенсус і довіра стануть ключовими цінностями, а на цій основі створиться модель стійкого економічного зростання, а не стагнації? Можливо, адже українці через революцію Гідності довели, що у нас з'явилися паростки громадянського суспільства, де добровільні горизонтальні (а не вертикальні) зв'язки вибудовуються швидко та ефективно. Волонтерський рух, якій спирається на довіру, демонструє свою не тільки патріотичну спрямованість, а й економічну ефективність в рази більшу та оперативнішу за аналогічні структури в державному секторі, які спираються на бюрократію та корупцію.

Саме виховання традицій довіри і партнерських відносин створює основу для започаткування в Україні не тільки нового суспільного договору, а й виховання нових поколінь, яким притаманний дух підприємництва і свободи. Здатність до наполегливої праці, ощадність, раціоналізм, новаторство, готовність йти на ризик – все це чесноти підприємництва нового громадянина в модерній державі. В поєднанні з чесністю, надійністю, взаємною підтримкою, почуттям боргу перед оточуючими створює фундамент довіри в суспільстві. Побудова суспільства та економіки довіри – непросте завдання. Це тривалий марафон, а не спринтерський забіг. В економіці, як і в марафоні, виграють ті, хто планує наперед, а старі, економічно неефективні організації та системи змінюються або знищуються, а на їх місце приходять нові, більш ефективні.